

TA'LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI ORQALI AMALIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA KOLLABORATIV YONDASHUV

N.X.Aslanova¹

1. Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasini mudiri pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mas'ul muallif: Aslanova Nozima

Xakimovna, Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasini mudiri pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Accepted: 08 Avgust 2026

Published: 08 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Aslanova, N. X. TA'LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI ORQALI AMALIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA KOLLABORATIV YONDASHUV / N. X. Aslanova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 1. — B. 337–339.

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim tizimida Ta'limning universal dizayni (TUD, Universal Design for Learning – UDL) tamoyillari asosida o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilingan. Tadqiqotda TUDning uch asosiy tamoyili – turli yo'llar bilan jalb etish, o'quv materiallarini turli usullarda taqdim etish va bilimlarni turli shakllarda ifodalash imkoniyatlarini yaratish – inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillar sifatida yoritilgan. Shuningdek, "Besh soha" modeli, kuzatish va talqin metodikasi hamda kollaborativ va differensial ta'lim texnologiyalarining o'quvchilarning amaliy faoliyati va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, Ta'limning universal dizayni, UDL, TUD, amaliy ko'nikmalar, differensial yondashuv, kollaborativ ta'lim, Besh soha modeli, inklyuziv pedagogika, ta'lim muhiti.

КОЛЛАБОРАТИВНЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ ПРАКТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ ПОСРЕДСТВОМ УНИВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНА ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования практических навыков учащихся в условиях инклюзивного образования на основе принципов Универсального дизайна обучения (Universal Design for Learning – UDL). Особое внимание уделено модели «Пять сфер», методике наблюдения и интерпретации, а также стратегиям множественного вовлечения, представления и выражения учебной деятельности. Обоснована эффективность применения коллаборативных и дифференцированных образовательных технологий для развития учебной мотивации и коммуникативных компетенций обучающихся.

Ключевые слова: инклюзивное образование, универсальный дизайн обучения, практические навыки, UDL, дифференцированный подход, коллаборативное обучение, модель «Пять сфер», инновационные педагогические технологии.

A COLLABORATIVE APPROACH TO DEVELOPING PRACTICAL SKILLS THROUGH UNIVERSAL DESIGN FOR LEARNING (UDL)

Abstract. This article examines the theoretical and practical foundations of developing students' practical skills through the principles of Universal Design for Learning (UDL) within inclusive education. The study highlights the significance of the three core UDL principles: multiple means of engagement, representation, and action and expression. It also explores the role of the "Five Domains" model, observation and interpretation strategies, and collaborative and differentiated learning technologies in promoting learners' practical skills, communication competencies, and active participation. The findings indicate that implementing UDL principles contributes to creating equitable educational opportunities and improving the quality of inclusive education.

Keywords: inclusive education, Universal Design for Learning, UDL, practical skills, inclusive pedagogy, differentiated instruction, collaborative learning, Five Domains model, educational innovation.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuzivlik tamoyili inson huquqlarini ta'minlashning muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi hamda UNESCO va UNICEFning "Barcha uchun ta'lim" konsepsiyasiga muvofiq, har bir bola sifatli va teng huquqli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Shu nuqtai nazardan, ta'lim muhitini barcha o'quvchilar ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etish, o'quv jarayonidagi to'siqlarni kamaytirish va individual farqlarni hisobga olish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ta'lim muassasalarida maxsus sharoitlar yaratish kafolatlangan. Inklyuziv ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim mazmuni va metodlarini loyihalashga bog'liqligi sababli zamonaviy ta'lim

paradigmalariga asoslangan innovatsion yondashuvlar talab etilmoqda. An'anaviy yondashuvlarda o'quvchilar mavjud tizimga moslashishga majbur bo'lsa, Ta'limning universal dizayni (TUD) konsepsiyasi aksincha, ta'lim tizimini o'quvchilarning turli ehtiyojlariga moslashtirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning jismoniy, kognitiv, emotsional yoki ijtimoiy xususiyatlaridan qat'i nazar, ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan.

So'nggi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar o'quvchilarda amaliy ko'nikmalar, mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bois TUD tamoyillarini amaliyotga joriy etishning pedagogik imkoniyatlarini ilmiy asosda o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi – inklyuziv ta'lim sharoitida Ta'limning universal dizayni tamoyillari asosida o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini tahlil qilish va ularning samaradorligini asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar majmuasidan foydalanildi. Xususan, inklyuziv pedagogika, Universal Design for Learning (UDL), differensial va kollaborativ ta'limga oid ilmiy manbalar qiyosiy-tahliliy usulda o'rganildi. UNESCO, CAST tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar hamda inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro trening materiallari tahlil qilindi.

Empirik bosqichda pedagogik kuzatish, amaliy mashg'ulotlarni tahlil qilish, ta'lim jarayonida qo'llanilgan metodlarni monitoring qilish hamda o'quvchilarning o'quv faoliyatini "kuzatish va talqin qilish" metodikasi asosida baholash usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, tizimli-faoliyat, differensial va inklyuziv pedagogika yondashuvlari tashkil etdi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning nazariy asoslari K. Rogers, A. Maslow, I.S.Yakimanskaya va V.V. Serikov ishlarida yoritilgan bo'lib, ularda o'quvchi shaxsining individual ehtiyojlari va rivojlanishiga ustuvor ahamiyat beriladi. Kompetensiyaviy yondashuvning ilmiy asoslari A.V. Xutorskoy, I.A. Zimnyaya, John Raven va Philippe Perrenoud tomonidan ishlab chiqilgan. Tizimli-faoliyat yondashuvi L.S. Vygotskiy, A.N. Leontev, S.L. Rubinshteyn, P.Ya. Galperin, V.V. Davidov hamda D.B. Elkoninlarning faoliyat nazariyasi va madaniy-tarixiy konsepsiyalariga tayanadi. Differensial ta'lim g'oyalari Carol Ann Tomlinson va boshqa olimlarning ishlari orqali rivojlantirilgan. Inklyuziv pedagogikaning zamonaviy ilmiy asoslari esa Lani Florian, Kristine Black-Hawkins, Mel Ainscow, Tony Booth va David Mitchell tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan. Tadqiqotda, shuningdek, David H. Rose va Anne Meyer tomonidan ishlab chiqilgan Ta'limning universal dizayni (UDL) konsepsiyasi metodologik asos sifatida qabul qilindi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari TUD tamoyillarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish inklyuziv muhitda o'quvchilarning amaliy va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Avvalo, "kuzatish" va "talqin" tushunchalarini ajratish o'qituvchining pedagogik qarorlarini aniqroq qabul qilishga yordam berdi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, darsda sust ishtirok etayotgan yoki topshiriqlarni bajarayotgan o'quvchilarning aksariyatida motivatsiya yetishmasligi emas, balki o'quv materialining taqdim etilish shakli yoki o'z bilimini ifodalash imkoniyatlarining cheklanganligi asosiy sabab bo'lgan. TUDning "Besh soha" modeli asosida olib borilgan tahlillar o'quvchilarning qiyinchiliklari idrok (ko'rish, eshitish, axborotni qabul qilish), regulyasiya (diqqatni boshqarish va emotsional nazorat), asosiy akademik ko'nikmalar (o'qish, yozish, hisoblash), mazmunni anglash va avvalgi bilimlar bilan integratsiyalash, bilimlarni turli usullarda ifodalash singari soha yo'nalishlarida namoyon bo'lishini ko'rsatdi. O'quvchilarga topshiriqlarni bajarishda tanlov imkoniyatlarini yaratilganda (yozma javob, rasm, loyiha, plakat yoki og'zaki taqdimot shaklida) ularning darsdagi faolligi va o'quv motivatsiyasi oshgani kuzatildi. Ayniqsa, "O'yla – juftlikda muhokama qil – sinf bilan bo'lish", "Pazzl", Frayer modeli, B.B.B. jadvali, grafik organayzerlar va loyiha metodidan foydalanish o'quvchilarning hamkorlikda ishlash va amaliy muammolarni hal etish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qildi. Shuningdek, moslashuvchan o'quv muhiti (yorug'lik, akustika, mos mebellar, individual va guruhli ish zonolari, vizual ko'maklar hamda yordamchi texnologiyalar) o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini sezilarli darajada yaxshilashi aniqlandi.

Muhokama. Olingan natijalar xalqaro tadqiqotlarda keltirilgan ilmiy xulosalar bilan uyg'unlik kasb etadi. Xususan, CAST (Center for Applied Special Technology) tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan UDL yo'riqnomalarida ta'limni moslashuvchan loyihalash va o'quvchilarga bilimlarni o'zlashtirish hamda ifodalashning turli usullarini taqdim etish inklyuziv ta'limning muhim sharti sifatida qayd etilgan. Florian va Black-Hawkins tomonidan ishlab chiqilgan inklyuziv pedagogika konsepsiyasi ham barcha o'quvchilarni umumiy ta'lim faoliyatiga jalb etish uchun o'qitish usullarini diversifikatsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi.

CAST tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan UDL yo'riqnomalari (Universal Design for Learning Guidelines) - bu barcha o'quvchilar uchun teng va sifatli ta'lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar majmuasi hisoblanadi. Ushbu yo'riqnomalar neyrofani (neuroscience), kognitiv psixologiya va zamonaviy pedagogika yutuqlariga asoslanadi. UDL yo'riqnomalarining asosiy maqsadi – ta'lim muhitini o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish, ya'ni ta'lim jarayonidagi to'siqlarni kamaytirish va har bir o'quvchining muvaffaqiyatli o'qishini ta'minlashdir. Bu yondashuvda muammo o'quvchida emas, balki ta'lim tizimining moslashuvchan emasligida deb qaraladi. CAST UDL yo'riqnomalarining 3 asosiy tamoyili quyidagilardan iborat.

1. Turli yo'llar bilan jalb etish (Multiple Means of Engagement) Bu tamoyil o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga qaratilgan. O'qituvchi o'quvchilarga tanlov imkoniyatlarini yaratishi, hamkorlikda ishlashni tashkil etishi va ularning individual qiziqishlarini hisobga olishi lozim. Masalan, topshiriq bajarish usulini tanlash (yakka,

juftlik yoki guruhda ishlash), o'yin elementlari va loyihaviy faoliyatlardan foydalanish, o'quvchining shaxsiy qiziqishlari bilan bog'liq vazifalarni berish va boshqalar.

2. O'quv materiallarini turli usullarda taqdim etish (Multiple Means of Representation) Har bir o'quvchi ma'lumotni turlicha qabul qiladi. Shu sababli bilimlar faqat matn orqali emas, balki audio, video, grafik, diagramma, model yoki amaliy ko'rgazmalar orqali ham berilishi tavsiya etiladi. Masalan, matnni audioyozuv bilan birga taqdim etish, infografika va sxemalardan foydalanish, subtitrli videodarslar va vizual tayanch materiallarni qo'llash va boshqalar.

3. Bilimlarni turli shakllarda ifodalash (Multiple Means of Action and Expression) O'quvchilarga o'z bilim va ko'nikmalarini namoyon etishning bir nechta usullarini tanlash imkoniyati beriladi. Bu, ayniqsa, inklyuziv ta'limda muhim hisoblanadi. Masalan, yozma javob o'rniga og'zaki taqdimot qilish, rasm, plakat yoki loyiha tayyorlash, raqamli vositalardan foydalanib prezentatsiya yaratish va boshqalar.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari TUD tamoyillarining nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar, balki barcha o'quvchilar uchun foydali ekanligini ko'rsatdi. Chunki moslashuvchan o'quv muhiti, differensial topshiriqlar va ko'p variantli baholash usullari o'quvchilarning individual qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

TUDning uch asosiy tamoyili – o'quvchilarni turli yo'llar bilan jalb etish, o'quv materiallarini turli usullarda taqdim etish va bilimlarni turli shakllarda ifodalash imkoniyatini yaratish – ta'limdagi individual farqlarni hisobga olish va barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi.

"Besh soha" modeli hamda kuzatish va talqin metodikasi o'qituvchilarga o'quvchilarning ehtiyojlarini aniqroq belgilash va mos pedagogik yordamni tashkil etish imkonini beradi. Shu bilan birga, kollaborativ va differensial ta'lim texnologiyalaridan foydalanish amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish va ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Bundan tashqari, kollaborativ ta'lim texnologiyalarini TUD tamoyillari bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarda ijtimoiy moslashuv, o'zaro hurmat, kommunikativ madaniyat va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli inklyuziv ta'limni tashkil etishda o'qituvchilarning UDL bo'yicha metodik tayyorgarligini oshirish hamda ta'lim muhitini universal dizayn tamoyillari asosida qayta loyihalash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
- [2] CAST. Universal Design for Learning Guidelines 3.0. – Wakefield, MA : CAST Professional Publishing, 2024.
- [3] UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. – Paris : UNESCO Publishing.
- [4] UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris : UNESCO, 2017.
- [5] Florian L., Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy // British Educational Research Journal. – 2011. – Vol. 37, № 5. – P. 813–828.
- [6] Meyer A., Rose D. H., Gordon D. Universal Design for Learning: Theory and Practice. – Wakefield, MA : CAST Professional Publishing, 2014.
- [7] Tomlinson C. A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. – Alexandria, VA : ASCD, 2017.
- [8] UNICEF. Handouts for Day 1: Inclusive Education Training Materials. – Training materials. – 25–26 May 2026.
- [9] UNICEF. Handouts for Day 2: Inclusive Education Training Materials. – Training materials. – 25–26 May 2026.

2021